

УДК81'42=161.2

Олена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА,

старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
dzondza@mail.ru

СИМВОЛІКА В ОБРАЗНІЙ СИСТЕМІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

У статті розглядається символіка в її конструктивних взаємозв'язках і смислотворчих функціях у межах образної системи. Дослідження символіки є одним із провідних завдань сучасної лінгвопоетики. Виявлено риси символіки західноукраїнських письменників, досліджено особливості індивідуально-авторської реалізації традиційних образів із символічною семантикою. Уточнюються теоретичні положення щодо мовної, концептуальної картин світу.

Ключові слова: ідіостиль, мовна картина світу, концептуальна картина світу, когнітивна лінгвістика, символ, народнопоетичний символ.

Лит. 5.

Olena KRAVCHENKO-DZONDZA,

Senior teacher, Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) *dzondza@mail.ru*

SYMBOLISM IN IMAGERY OF THE WEST-UKRAINIAN PROSE

The symbols in their constructive interrelations and semantic forming functions, which are revealed within idiostyle and reflect specific character of artistic image of the writer's world have been studied in this article. The study of the symbolism is one of the main tasks of the linguistic poetics. The specific character of the West-Ukrainian author's as well as the peculiarities of individual author's realization of traditional images with symbolic semantics have been studied. The theoretical statements regarding language, conceptual picture of the world have been specified in this thesis.

Key words: idiostyle, language picture of the world, conceptual picture of the world, cognitive linguistics, symbol, archetypic symbol.

Ref. 5.

Елена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА,

старший преподаватель кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) dzondza@mail.ru

СИМВОЛИКА В ОБРАЗНОЙ СИСТЕМЕ ЗАПАДНОУКРАИНСКОЙ ПРОЗЫ

В статье рассматривается символика в ее конструктивных взаимосвязях и смыслообразующих функциях в пределах образной системы. Исследование символики является одной из ведущих задач современной лингвопоэтики. Выявлены черты символики западноукраинских писателей, исследованы особенности индивидуально-авторской реализации традиционных образов с символической семантикой. Уточняются теоретические положения об языковой, концептуальной картине мира.

Ключевые слова: *идиостиль, языковая картина мира, концептуальная картина мира, когнитивная лингвистика, символ, народнопоэтический символ.*

Лит. 5.

Постановка проблеми. Дослідження теорії символу – один із напрямів сучасної когнітивної лінгвістики, що інтенсивно розвивається. Теорія когнітивної лінгвістики (М.Джонсон, Дж.Лакофф, Ж.Фоконьє, Н.Арутюнова, І.Кобозєва, Е.Кубрякова, А.Чудінов й ін.) розглядає образну символіку як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, структуризації, оцінки і пояснення світу. Людина не тільки виражає свої думки за допомогою символів, але і мислить ними, а також прагне відтворити мовну картину епохи.

Актуальність дослідження символів як структурно-семантичних явищ та засобів пізнання і вербалізованого освоєння світу визначається тим, що вони, по-перше, особливо виразно маніфестують процеси, характерні для відповідного етапу розвитку художньої мови; по-друге, характеризують особливості взаємодії колективного й індивідуального у сфері культури взагалі та її окремих концептуалізованих виявів зокрема; по-третє, відбивають специфіку індивідуального світобачення та його реалізацію у художньо-естетичних формах.

Аналіз досліджень. Теоретичною основою вивчення символів у нашому дослідженні стали роботи Н.Арутюнової, М.Бахтіна, В.Виноградова, О.Веселовського, В.Вовк, С.Єрмоленко, В.Колєсова, В.Кононенка, Ю.Лотмана, А.Лосєва, О.Потебні тощо. Слідом за

М.Бахтінім, під художнім вербальним символом розуміємо трансформований образ, що зберігає зв'язок із позначуваними реаліями та опосередковано через смислові сплетіння співвідноситься з ідеєю космічного й людського універсалу [2].

Вербальні символи в їх культурній значущості, зв'язку із концептуальною картиною світу, ідіолектами привертають увагу вітчизняних дослідників А.Мойсієнка, Ю.Лазебника, В.Кононенка, М.Філона, Н.Варич, що продовжують традиції вивчення цих тропів, започатковані М.Костомаровим, М.Максимовичем та О.Потебнею. Попри пильну увагу дослідників до означеної проблеми, окремі важливі теоретичні та практичні питання досі з'ясовані ще недостатньо.

Мета дослідження – проаналізувати семантичні структури та мовно-символічний код західноукраїнської прози 20-30-х років ХХст. через виявлення закономірностей функціонування індивідуально-авторських тропів, дослідити авторську систему значеннєвого оновлення художнього слова, з'ясувати специфіку впливу авторського мовлення на тенденції розвитку значення слова і збагачення способів вираження певного змісту в художньому стилі української літературної мови.

Виклад основного матеріалу. Основною структурою в індивідуальному художньому тексті є авторська модель світу. Індивідуальний стиль письменника висвітлюється через такі поняття, як «індивідуальна свідомість», «світобачення письменника», «мовна картина світу», «декодування художнього тексту», «антропоцентричність». Антропоцентрична природа художнього дискурсу зумовлює його використання для моделювання мовної особистості. Індивідуальна художньо-мовна картина світу є особливістю естетичного осягнення дійсності. Її феномен визначається взаємодією кількох чинників: з одного боку, виокремлення стильової домінанти художнього тексту, з іншого – вона виростає з національної мови та її словника, що відбиває народнопоетичне осягнення людиною світу і формується під впливом традицій художнього мовлення з його естетичною настановою, співвідношенням між ідіостилем письменника і нормами загальнонародної мови, стильової концепції епохи.

Мовна картина світу письменника – це система засобів мовного відображення, організована в єдність світоглядом і творчою індивідуальністю художнього слова. Письменник бере основну масу мовностилістичних засобів з народної мови, з сучасної йому літературної мови, а рівень розширення і створення нових значень слів визначаються світоглядом автора. Зокрема, мовна картина світу автора знаходить вираження у символічному моделюванні дійсності.

Сонце – наймісткіший символ в усьому ідейно-художньому контексті західноукраїнської прози. Образ *сонця* належить до констант української культури. Корені його походять з міфології, з найдавніших уявлень свідомості людини. *Сонце* возвеличувалось над усіма тілами: небом, місяцем, зорями та ін. Предки його вважали святим і праведним Богом. *Сонце* у мовній картині світу письменників займає особливе місце як за частотністю використання, так і за семантичним обсягом та значимістю. У творах це переважно природна реалія, яку дуже люблять описувати, змальовуючи картини природи. Тому складається враження, що *сонце* – це своєрідний символ життя. Звертаючись до цього образу, письменники наголошують на його ролі не лише сонячного світла. Це – джерело, яке наповнює світлом, радістю, надією людську душу й життя. Це основа всього, що діється на земній кулі, це життя, яке існує тільки завдяки його енергії [4, 8]. У метафорах образ сонця набуває композиційної функції, смислового й емоційного значення. Про це свідчать приклади з текстів: «*Вдосвіта сонце розсипало рясні, яскраві коси*» (М.Яцків), «*Сонце викупалося у ріці й сіло собі на смеречині*» (М.Черемшина), «*Сонце розчісувало вимащені голови своїм золотим гребінцем*», «*Сонце... бігало по шафах, по скринях...*» (Б.Лепкий), «*...сонце чепурило розливним золотом свого світла всю природу*» (О.Турянський).

Західноукраїнські прозаїки вдаються до використання таких образних паралелей, в яких *сонце* порівнюється з людиною, рослиною, дзеркалом. Наприклад, інтерпретацію архетипної моделі перенесення «сонце – дзеркало» спостерігаємо у контексті: «*сонце вилискувалося, як зеркало срібне*» (Б.Лепкий),

У мовній картині світу західноукраїнських письменників символ *небо* проявляється у єдності знаковості та образності, контекстуальній обумовленості та полісемантичності. У залежності від лексичного оточення (контексту, ситуації) *небо* ніби повертається різними гранями властивої йому семантики. *Небо* «притягло» до себе інші «небесні» слова, створило лексико-семантичне поле, пор.: *місяць, сонце, зоря, хмари, грім, гори* та ін. Лексико-семантичне поле символу *небо* впливає на розвиток образів з розкриттям їх внутрішнього світу, психології. Аналіз мовного матеріалу свідчить про те, що у мовній картині світу *небо* – психологізований образ, що впливає на розвиток подій твору, настроїв героїв і в порівнянні із загальномовними значеннями набуває у художньому творі індивідуально-авторських природжень. *Небо* сприймається як істота: *небо стогне, небо позіхає* (М.Черемшина), *небо заплакало* (І.Филипович), *небо не злякалось, небо нахилилось*

дуже низько над землею, примостилося на верхівіттях, небо камяніє і мідяно та холодно дивиться на землю (О.Турянський).

Емоційно насиченими є епітети, що вживаються на означення *неба*: воно то *безхмарне, зоряне, то мутне, то чорне, то сіре та обважніле, непривітне, то вічно спокійне, то бліде, то синє* і т.д. У барвах неба відчуваємо вплив імпресіонізму на художню літературу початку ХХ століття. Концепт *небо* набуває у тексті образності, стає епіцентром у розвитку подій, картин природи, побуту, образів героїв. Підґрунтям створення оригінальних словесних образів стала метафора. *Небо* створює своєрідний фон простору, часу. У порівнянні з даними словників (*Небо* 1.Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола. 2.За релігійними уявленнями – місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай (СУМ, 5, 340)), у мові західноукраїнських авторів *небо* розвинуло контекстуальні значення, які розширили загальнономовну семантику.

У творах західноукраїнських прозаїків *ріка* зображується як жива одухотворена стихія світобудови. Слово *ріка* узагальнює всі образні засоби цього лексико-семантичного поля, «обростає» різними семантичними нашаруваннями і стає засобом формування естетичних значень. Наприклад, у М.Черемшини – *будиться загониста ріка й пускає срібні нетлі*, у Б.Лепкого – *позіхає ріка*.

Мовна картина світу західноукраїнських авторів не мислиться без ключового слова *ліс*. *Ліс* – це життя, доля західноукраїнського краю, він оточував людину з раннього дитинства і до смерті. Це щось живе, життєдайне, без чого не можна уявити долю людини тих країв. Наприклад, у М.Черемшини – *шепоче ліс молитву над мерцями*, в О.Турянського – *ліс перестав мовчати, перехоплював людські дикі крики, верески, прокльони*, у Б.Лепкого – *ліс... приглядався у ставі, купав свої голови*, у М.Яцкова – *ліс снував свої казки і стелив тугу на село*. Багатомірність і функціонально-семантична значимість слова *ліс* підсилюється тим, що в творчості письменників це саме той образ, завдяки якому письменники відтворювали людські настрої.

Образ *душі* є визначальним для розуміння особливостей української духовності. Як стверджує О.Д.Шмельов, *дух* – це деяка нематеріальна субстанція, яка оточує його і його душу, як свого роду ореол [5, 22]. Оскільки *дух* є невагомою, летючою субстанцією, то людина може піднятися на висоту (у метафоричному сенсі) саме за допомогою *духу* (або, як кажуть, підвестися *духом*). Мовознавець також вважає, що *дух* є внутрішнім стержнем людини. З лінгвістичних досліджень субстантивів *душа* і *дух* випливає, що *душа* і *дух* займають важливе

місце в українській мовній моделі світу. Душа — це орган внутрішнього життя людини, зміст її внутрішнього світу. Вона також є носієм життя, робить людину живою, формує її особистість, отожднюється з її внутрішнім «я», з її сутністю. Вона індивідуальна, чутлива. *Дух* — це деяка матеріальна субстанція, яка оточує людину, як ореол. Він є носієм життя, становить внутрішній стержень людини, забарвлюється особистістю. Він менш індивідуальний, це міжособистісний феномен. Характерною рисою естетики образу душі є тенденція до матеріалізації духовних субстанцій. Типовий прийом образотворення — символічне ураження душі: *душа болить, душа замерзла*. За образом *душа* закріплюється здатність на духовному рівні сприймати нематеріальні субстанції: інформацію, почуття, унаслідок чого виникають метафоричні утворення *душа питається, душа хвилюється*. Відповідно, *душа* може бути «адресатом» почуттів, емоцій, іншої важливої інформації. Асоціативні поля на позначення відчуттів мають складну структуру, ядро, ближню периферію яких відтворюють концепти прототипів відповідних відчуттів, а дальня периферія презентована метафоричними назвами. Асоціативні враження формують поняття «невідворотності подій» і водночас «прихованого сподівання на позитивне вирішення проблеми».

Ключовими символами як опорними елементами окремих творів виступають: *скрипка, хата, вікно, дзвіниця, хмари, гори, сон, утома*. У композиційному розгортанні оповіді ці слова служать основою для багатоаспектної інтенсифікації образів. Наприклад, в О.Турянського — визирають білі лица хат, дзвіниця стогне, хитається; у Б.Лепкого — *вікна зиркали, цікаво дивилися*; у В.Стефаніка — *вікна посліпли, а дзвони занімили*; у М.Черемшини — *хата моргала; скрипки зойкнули; вікна хмурилися*. І ми розуміємо, що звуки скрипки, дзвіниці — метафорично-символічний образ відтворення психічного стану героя, тих його переживань, які неможливо виразити вербальними засобами. Музично-звукові асоціації, через які автори змальовують емоційно-чуттєвий світ героїв є особливою рисою художнього мислення західноукраїнських письменників. Аудіономінації в досліджуваній прозі характеризують специфіку ментально-мисленневих процесів формування й відтворення мовного світу українця. Таким чином, доходимо висновку, що метафори з чуттєвими компонентами — поліфункціональні, оскільки виконують як специфічні так і загальностилістичні функції, особливо виділяються своєю семантикою, символізмом. Отже, суттєвою ознакою цих слів як наскрізних компонентів творчості західноукраїнських письменників є те, що в семантичній

структурі більшості з них у межах асоціативно-сміслового поля чітко простежується об'ємне художньо-образне підтекстове значення. Ці слова стають семантично багатомірними, переважно символічними. Вживаючись у різних художньо-образних контекстах, ключові слова наскрізного характеру відіграють визначальну роль в організації структурно-семантичної єдності творів письменника, створюють в поєднанні з іншими образотворчими елементами глибинний підтекст.

Висновки. У творах західноукраїнських письменників символи виявляють креативно-пізнавальні можливості й функціонують як засіб лінгвального осмислення та презентації нової інформації, тобто, виступають інструментом комунікації, у процесі якої відбувається пізнання й мовна презентація людиною навколишнього та внутрішнього світів. Окрім того, обстеживши твори українських письменників та проаналізувавши особливості й функції символіки, ми дійшли висновку, що слова використовувані на позначення чуттєвої концептосфери, володіють комунікативно-когнітивною, образно-естетичною функцією та є засобом вираження етноментальності в художньому творі, що свідчить про традиційно національний та індивідуально-авторський способи вираження мовної картини світу митця. У художньому творі письменник, освоюючи загальномовні ресурси, встановлює нові ієрархічні асоціативно-сміслові зв'язки відповідно до задуму, естетичного ідеалу і художніх закономірностей. У результаті звична семантика слова збагачується новими контекстуальними відтінками. У творчості західноукраїнських письменників склалася певна система символотворення, яка зумовлена такими різномірними явищами, як пережиті драматичні ситуації, цивільна позиція, письменницьке кредо, творчий метод, філософські переконання авторів. Більшість авторів забороняє собі спрощення явищ дійсності, утверджує складність відтворення реалій, звертаючись до символіки як способу осмислення дійсності, в якій взаємодіють традиції і новаторство, архетипне і сучасне, усталені та індивідуальні авторські образи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н.Д. Образ (опыт концептуального анализа) / Н.Д.Арутюнова // Референция и проблемы текстообразования. – М.: Наука, 1988. – С.117–129.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. / М.Бахтин – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
3. Василевич А.П. Язык и культура : сопоставительный анализ группы слов-цветообозначений / А.П.Василевич // Этнопсихоллингвистика. – М. : Наука, 1988. – С. 58-64.

4. Содомора А. Наединці зі словом / А.Содомора. – Львів : Центр гуманітарних досліджень Львівського держуніверситету ім. І. Франка, 1999. – 480 с.

5. Шмелев А.Д. Русский язык и внеязыковая действительность / А.Д.Шмелев – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.

REFERENCES

1. Arutyunova N.D. Obraz (opyt kontseptualnogo analiza) / N.D.Arutiunova // Referentsiia i problemy tekstoobrazovaniia. – М.: Nauka, 1988. – S.117-129.

2. Bakhtin M. Estetika slovesnogo tvorchestva. / M.Bakhtin – М.: Iskusstvo, 1986. – 445 s.

3. Vasilevich A.P. Yazyk i kultura : sopostavitelnyj analiz gruppy slovtsetvooboznachenij / A.P.Vasilevich // Etnopsikholingvistika. – М.: Nauka, 1988. – S. 58–64.

4. Sodomora A. Naodyntsi zi slovom / A.Sodomora. – Lviv : Tsentr humanitarnykh doslidzhen Lvivskoho derzhunivrsytetu im. I. Franka, 1999. – 480 s.

5. Shmelev A.D. Russkiy yazyk i vneizykovoi deystvitelnost / A.D.Shmelev – М. : Yazyki slavianskoy kultury, 2002. – 496 s.